

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה (בהכנה)

שיעור ח

מקרא מגילה ומתנות לאביונים כשפורים חל בשבת

(מגילה ד ע"ב)

הקדמה

- א. מחלוקת רבה ורב יוסף
 1. תוספות: רב יוסף הוסיף על טעמו של רבה
 2. רמב"ם: כדברי רבה "ודלא כרב יוסף"
 ב. ירושלמי: עיני עניים תלויות ב"ד ובט"ו באדר
 סיכום

הקדמה

במשנה (מגילה ב ע"א) ובתוספתא (מגילה א, ב) נאמר שאם פורים חל בשבת, לא קוראים מגילה בשבת. קוראים את המגילה באחד מבין הימים שלפני שבת - חמישי או ששי. בגמרא (ד ע"ב) נימק רבה שאין קוראים מגילה בשבת "גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים". בנימוק זה גם נימק רבה מדוע אין תוקעים בשופר בראש השנה שחל בשבת, ומדוע אין נוטלים ארבעה מינים בחג סוכות בשבת. בהמשך צוין בגמרא גם דברי רב יוסף שנימק: "מפני שעניניהן של עניים נשואות במקרא מגילה". העניים מודעים לכך שמקבלים מתנות לאביונים ביום בו קוראים מגילה, ובשבת אי אפשר לתת להם את המתנות. נעניין בדברי רבה ורב יוסף, ונרחיב במחלוקת הראשונים - תוספות והרמב"ם ומפרשיו, האם רב יוסף הוסיף על דברי רבה, או שרב יוסף חלק על רבה, ומה הן ההשלכות המעשיות בעקבות כך. נעניין גם בדברי הירושלמי בסוגיה.

א. מחלוקת רבה ורב יוסף

במשנה (מגילה ב ע"א) נאמר:

חל להיות ערב שבת כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועיירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום. לפי המשנה כש"ד באדר חל ביום ששי, וט"ו באדר חל בשבת, גם היושבים בערים מוקפות חומה קוראים מגילה ביום ששי י"ד באדר. בגמ' (מגילה ד ע"ב) מובאת תוספתא (מגילה א, ב) שחולקת על האמור במשנה:

חל להיות בערב שבת, כרכין המוקפין חומה מקדימין ליום הכניסה, ועיירות גדולות קורין בו ביום.

לפי התוספתא היושבים בערים מוקפות חומה מקדימין לקרוא ביום הכניסה - ביום חמישי י"ג באדר. לפי המשנה והתוספתא מוסכם שאם ט"ו באדר חל בשבת, אין קוראים מגילה בשבת. בגמרא (שם) נאמר:

דכולי עלמא מיהא מגילה בשבת לא קרינן.

מאי טעמא?

אמר רבה: הכל חייבין בקריאת מגילה, ואין הכל בקיאים במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דשופר, והיינו טעמא דלולב.

רב יוסף אמר: מפני שעניניהן של עניים נשואות במקרא מגילה.

לרבה הנימוק לכך הוא בשל החשש שמא אדם יעביר את המגילה ארבע אמות ברשות הרבים,¹ וכטעמו בנוגע לכך שאין תוקעים בשופר בשבת (ראש השנה כט ע"ב) ושואין נוטלים ארבעה מינים בשבת (סוכה מב ע"ב - מג ע"א).²

לפי רב יוסף הטעם הוא מאחר שנותנים מתנות לעניים ביום שבו קוראים מגילה, אם יקראו בשבת העניים יפסידו, ולכן מקדימים וקוראים מגילה לפני שבת. הגמרא ציינה ראייה לדבריו של רב יוסף מהאמור בתוספתא (מגילה א, ד). להלן התוספתא במקורה:

מקרא מגילה... מקדימין ולא מאחרין. ...אע"פ שאמרו מקדימין ולא מאחרין, קורין את המגילה, וגובין ומחלקין בו ביום, שאין עיניהם של עניים נשואות אלא ליום מקרא מגילה, שנאמר "והימים האלה נזכרים ונעשים" (אסתר ט, כח) לקיים את השמחה בזמנה.

הגמרא (ד ע"ב-ה ע"א) ציטטה רק את ההתחלה של התוספתא, ודנה באמור בה:

תניא נמי הכי: "אף על פי שאמרו כפרים מקדימין ליום הכניסה, גובין בו ביום ומחלקין בו ביום".
 "אף על פי שאמרו"? אדרבה, משום דאמרו הוא!

אלא: הואיל ואמרו שכפרים מקדימין ליום הכניסה גובין בו ביום ומחלקין בו ביום, מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה. אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה.

כשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת, בני הכפרים יקדימו ויקראו ביום חמישי, אם כי התוספתא איננה עוסקת דוקא במקרים אלו, אלא בהלכה העקרונית באיזה יום נותנים מתנות לאביונים כשבני הכפרים הקדימו וקראו מגילה ביום הכניסה, כגון כשי"ד או ט"ו באדר חלים ביום ששי.

כך הסביר הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי (הריטב"א, מגילה ד ע"ב) את הראיה מהתוספתא:

תניא נמי הכי. פירוש לאו דתניא דלהוי טעמא דלא קרינן מגילה בשבת כדרב יוסף, דהא ליכא במתני'. אלא דתניא כוותיה שיש טעם שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה לחוש לה ודכוותה בתלמודא.

מהתוספתא ניתן ללמוד שאם היו קוראים מגילה בשבת, העניים היו מפסידים את המתנות שנועדו להם, כי מחלקים מתנות לאביונים ביום בו קוראים מגילה, ובשבת לא היה ניתן לתת להם את הכסף. דברי התוספתא: "אין... אלא..." משמעו שרק ביום בו קוראים מגילה מחלקים מתנות לעניים, כי רק בתאריכים אלו מצפים העניים לקבל את המתנות שלהם.

כאמור לעיל, רבה נימק בטעם זה את האיסור לתקוע בשופר בשבת, ואת האיסור ליטול ארבעה מינים בשבת. רב יוסף לא אמר דבר בנוגע להלכות אלו ובנוגע לנימוקו של רבה, אלא רק בהקשר של מקרא

¹ דברי רבה הללו בנוגע למגילה נזכרו בגמרא (ד ע"א) גם בהקשר להלכה שאמר רבי יהושע בן לוי שכשפורים חל בשבת שואלין ודורשין בעינינו של יום: "מהו דתימא: נגזור משום דרבה? קא משמע לך". הגזירה מיוחסת לרבה, אך לפי המדרש (שכל טוב בראשית פרק כב) זו גזירה שגזרו אנשי כנסת הגדולה: "אמר רבי זירא: גזירה הוא דגזרו אנשי כנסת הגדולה על השופר ועל הלולב ועל המגילה שלא לנהוג בשבת שמא יוליכם אצל בקי ללמוד עניינם, אי נמי ברכותיה, ויעבירם ארבע אמות ברשות הרבים, נמצא מחלל את השבת". הרי"ף (מגילה ב ע"ב-ג ע"א) בדפי הרי"ף כתב שההלכה לפיה אין קוראים מגילה בשבת נאמרה לאחר החורבן כי בזמן הבית כשהיו בקיאים "בקביעא דירחא" קראו מגילה בשבת, וכן תקעו בשופר בשבת ונטלו לולב בשבת. הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (מרומי שדה, מגילה ב ע"א, ד ע"ב; ראש השנה כט ע"ב; סוכה מג ע"ב; ביצה יח ע"א), דן במקורות אילו בדבריו.

² על תקיעת שופר בשבת בהרחבה בספרי: "תקיעת שופר בשבת במקדש, במדינה ולאחר החורבן", באר יהודה - ראש השנה, עמ' 442-443; על נטילת ארבעה מינים בשבת, בהרחבה בספרי: "נטילת ארבעת המינים בשבת", באר יהודה - סוכה, עמ' 318-331.

מגילה בשבת.³ האם רב יוסף הוסיף עוד נימוק או שהוא חלק על רבה, ואם הוא חלק אז מה הם ההשלכות המעשיות? להלן נעיין בדברי התוספות ובדברי הרמב"ם ומפרשיו שדנו בשאלה זו.

1. תוספות: רב יוסף הוסיף על טעמו של רבה

התוספות (מגילה ד ע"ב ד"ה ורב יוסף) כתבו:

על כרחך צריך לומר דרב יוסף לא פליג אטעמיה דרבה, דהא גבי שופר ולולב ליכא טעמא אחרינא. מכל מקום קאמר הכא טעמא אחרינא משום דאיכא נפקותא מיהא במקדש דליכא שבות, ואפילו הכי אסור משום האי סברא דקאמר רב יוסף.⁴

לפי התוספות רב יוסף לא חלק על נימוקו של רבה, מאחר שרבה נימק כך גם בנוגע ללולב שלא ניטל בשבת ואין תוקעים בשופר בשבת ו"ליכא טעמא אחרינא", ונראה שכוונת תוספות לומר שרב יוסף לא אמר טעם אחר. אמנם בתלמוד ירושלמי (שופר - ראש השנה ד, א; לולב - סוכה ג, יא; ראש השנה ד, ג), נאמרו נימוקים אחרים. בנוגע למקרא מגילה אמר רב יוסף נימוק נוסף והוא שעיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה, וכאמור לעיל אם יקראו המגילה בשבת העניים יפסידו את המתנות שנועדו להם בפורים.⁵

לפי תוספות יש נפקא מינה בין הנימוק של רבה לבין הנימוק של רב יוסף. במקדש אין איסור שבות (פסחים סה ע"א), והיה ניתן לתקוע בשופר בשבת במקדש, כי אין חשש שיטלטלו את השופר ארבע אמות ברשות הרבים. כמו כן לפי רבה יהיה ניתן לקרוא מגילה במקדש בשבת.⁶ אך לפי טעמו של רב יוסף מאחר שהעניים לא יוכלו לקבל מתנות לאביונים בשבת, גם במקדש לא קראו מגילה בשבת אלא ביום ששי.⁷

³ נימוקו של רבה מופיע גם בגמרא (פסחים סט ע"א) בנוגע להזאת על טמא מת שחל שביעי שלו בשבת ערב פסח ואם לא יטוה לא יוכל לעשות קרבן פסח; בגמרא (ביצה יז ע"ב - יח ע"א) רבה נימק כך מדוע מדוע אין טובלים כלים בשבת, ורב יוסף אמר שהטעם הוא גזירה משום סחיטה.

⁴ הרב חיים עוזר גרודזינסקי (שו"ת אחיזה, ג, סי' עג) נשאל ע"י הרב שלמה הכהן מוילנא [מחבר פירוש חשק שלמה - בסוף המסכתות], שהרי אסור להיכנס לבית המקדש באפונדתו, כאמור בירושלמי (ברכות ט, ה): "תני לא יכנס אדם בהר הבית במנעלו ובאבק שעל רגליו ומעותיו צרורין בסדינו ואפונדתו עליו מבחוץ מה טעם שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים". ואם כן איך יש מקום לחשוב שיתנו צדקה לעניים במקדש? התשובה: "אטו המקום גורם? ומה שעיניהם נשואות למקרא מגילה, היינו לפי שקורין גוברים מעות פורים, אבל לא שמקום הקריאה גורם שיהי' שם הגביה". מלבד זאת "עיקר הביזיון שאמרו שהוא לסחורה, מה שאין כן בתוך כיסו ויחלק שם לצדקה. איזה בזיון יש, דהכל יודעים דנותנים שם מעות פורים".

⁵ התוספות (מגילה כט ע"ב ד"ה והלכתא) כתבו שבמחלוקת בין רבה לבין רב יוסף הלכה כרבה. ראה גם בדברי התוספות (קידושין ט ע"א ד"ה והלכתא; בבא בתרא קיד ע"ב ד"ה והלכתא).

⁶ הרב חיים גריינמן (חידושים וביאורים, מגילה ד ע"ב ד"ה רב יוסף), הסתפק בדברי התוספות ממנו יש ללמוד שלפי רבה קראו מגילה בשבת במקדש. לפיו, אין מגילה דומה לשופר ולולב, כי שם עקרו את המצוה במדינה והחג נשאר במקומו, ואילו בנוגע לקריאת מגילה הקדימו לקרוא ב"ד באדר, ואז: "שפיר יש לומר שלא חלקו ואף במקדש הקדימוהו ל"ד, ובפשוטו כל אנשי ירושלים חייבים בקריאה של ערב שבת ולא כל כמינה דחיד לומר שישמענה למחר במקדש וממילא ליכא מחויבים בקריאת ט"ו, וגם מסתברא דלא לעשות אגודות אגודות אע"ג דשמחה אינה נוהגת אלא בזמנה, וצ"ע". אך נראה שעניי ירושלים ישמעו ביום ששי י"ד באדר במקום, ואילו במקדש יקראו בכל זאת בשבת ט"ו באדר. לא שייך כאן המושג "לא פלוג" כשם שאין "לא פלוג" כשתוקעים בשבת במקדש בראש השנה, ומחוץ למקדש אין תוקעים. מ"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא ("בענין פורים שחל להיות בשבת", מנחת אברהם, א, עמ' קטז-קכב; ימי הפורים, עמ' 159) שאל, הרי תושבי ירושלים כבר יצא ידי חובה מערב שבת שהרי כל המוקפין מקדימים לקרוא כפרזים, ואיך יחויב שוב כשנכנס למקדש? תשובתו היא שדינו של מוקף שקרא ביום ששי י"ד באדר, ונכנס למקדש בשבת, לא יהיה שונה ממוקף שקרא כפרזי ב"ד באדר וחזר לכרך ששוב חל עליו דין מוקף וקורא שוב. מדבריו ניתן להסיק שיש לראות את המקדש כמקום אחר על אף היותו בתוך ירושלים, וכשם שעריר פרוזה איננה כעריר מוקפת. נראה לומר על פי דברים אילו, שמאחר ועניי ירושלים כבר שמעו את קריאת המגילה ביום ששי וקבלו את המתנות לעניים, שוב אין סיבה שלא לקרוא את המגילה במקדש בשבת.

⁷ אחרונים הציעו הסברים נוספים. הרב יהושע פלק (פני יהושע, מגילה שם) כתב שבשופר ולולב שהם מדאורייתא יש מקום לטעמו של רבה כי אנשים יטעו לחשוב ששופר ולולב דוחים שבת, אך מגילה שהיא דרבנן אנשים לא

נראה שגם לפי רש"י יתכן ותהיה נפקא מינה בין רבה ורב יוסף. רש"י (ד"ה ויעבירנה) כתב על נימוקו של רבה: "ואפילו לן בשדה ומגילה בידו יש לגזור על הדבר". שדה היא כרמלית, וכנראה הוא לן שם לבד, ומאחר והמגילה בידו אין כל חשש שהוא יטלטל ארבע אמות ברשות הרבים, ובכל זאת לפי רבה זו גזרה גורפת ולכן לא יקרא בשבת. אך לפי רב יוסף, אם הוא לן לבד בשדה ואין שם עניים, אזי הוא יכול לקרוא מגילה בשבת.⁸

נראה להסביר עוד מדוע נימוקו של רב יוסף הם תוספת לנימוקו של רבה. נימוקו של רבה לא מצביע על פסול מהותי בתקיעה בשופר או בנטילת הלולב בשבת או בקריאת המגילה בשבת. הסיבה שלא עושים פעולות אלו בשבת היא בשל הלכה בהלכות שבת, ובשל נימוק זה אף תקנו לבטל מצוות עשה מהתורה – שופר ולולב. התקיעה ביום השני של ראש השנה או נטילת הלולב מהיום השני של סוכות ובשאר ימות החג, משמרים את זכרה של המצווה אך הם אינם תחליף ליום בו התבטלה המצווה מהתורה. אמנם בנוגע למקרא מגילה – זו מצווה מדברנית, ולכן חכמים יכלו לקבוע באילו ימים יקראו חוץ מהימים המקוריים – י"ד או ט"ו באדר והם גם יכלו לקבוע שבשנה בה חל פורים בשבת, לא קוראים מגילה כלל. יוצא איפוא, שרבה בדבריו רק הסביר מדוע לא קוראים מגילה בשבת.⁹

רב יוסף נימק בדבריו גם מדוע יש לקרוא ביום אחר: "עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה". זהו נימוק מהותי הנוגע לקריאה במגילה ולקיום מצוות הפורים. חכמים יכלו לקבוע שכשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת אזי לא יקראו מגילה באותה שנה, אך הדבר היה גורם לכך שהעניים היו מפסידים את המתנות לאביונים כי נותנים מתנות לאביונים רק ביום בו קוראים מגילה, ואם לא קוראים אז יש חשש שגם לא יתנו להם מתנות ביום אחר.

לפי הסברנו זה, דברי רב יוסף אינם "טעמא אחרינא" במובן של טעם שונה ושיש נפקא מינה בין הטעמים וכפי שכתבו תוספות. רב יוסף הוסיף והסביר מדוע חכמים לא הסתפקו בביטול מצוות קריאת מגילה כשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת בשל הנימוק שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים. בדבריו הסביר רב יוסף מדוע חכמים קבעו לקרוא מגילה בכל זאת בימים שלפני פורים. לפי משנתנו – ביום ששי, ולפי התוספתא – ביום חמישי, יום הכניסה. הנימוק הוא שהעניים לא יפסידו את המתנות המיועדות להם.

יטעו לחשוב שקריאתה דוחה שבת, ולכן הוסיף רב יוסף טעם אחר. דברים דומים כתבו: הרב אריה לייב (שו"ת אבני מילואים, סי' י'), והרב אריה יהודה לייב אלתר (שפת אמת, מגילה שם). הרב משה סופר (הגהות חתם סופר, מגילה שם; שו"ת חתם סופר, אבן העזר סי' סד) כתב שרבה ורב יוסף חלקו ביניהם (ע"פ עירובין קג ע"א), ולפי רב יוסף דוקא בשופר ובלולב שהם מצוות השייכות לקרבן ולמקדש התירו במקדש, אבל קריאת מגילה שאין לה שייכות מיוחדת למקדש לא התירו, ולכן הוסיף את הנימוק שעיני העניים נשואים למקרא מגילה. הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' קצה) ציין לדברי המגן אברהם (אורח חיים סי' תרצב ס"ק ו) שכתב שעקרונית ניתן לקרוא מגילה לחולים וזקנים מפלג המנחה, אך אין לעשות כן כשי"ג באדר חל בשבת. "וקצת צריך לעיין, מנא ליה דשייך הכא משום דרבה [שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים] היכא דלא טרידא כולי עלמא כי אם האנושים והחולים דמהאי טעמא לא גזרו על מילה בשבת להר"ן [ראש השנה ח ע"א בדפי הר"ף] עיין שם. ואי משום דרב יוסף 'שעיניהם של עניים נשואות למקרא מגילה' לא שייך בהקדמה כל שהוא מפלג המנחה ולמעלה". בנוגע להקדמת מקרא מגילה מפלג המנחה ואילך, בהרחבה בשיעור יא: מקרא מגילה ב"ג באדר מפלג המנחה, ב"א-ג באדר, מא' באדר.

⁸ במשנה (ב ע"א) נאמר שאם ט"ו באדר חל בשבת, היושבים במקופות חומה מקדימים לקרוא ביום ששי י"ד באדר. רש"י (ד"ה חל ארבעה) נימק: "שאינ קריאת המגילה בשבת, גזירה שמא יטלנה בידו". זהו נימוקו של רבה. רש"י לא הזכיר את נימוקו של רב יוסף.

⁹ הרמ"א (שולחן ערוך אורח חיים סי' תצ, ט) כתב: "ונוהגין לומר שיר השירים בשבת של חול המועד, ואם שבת ביום טוב האחרון אומרים אותו באותו שבת; וכן הדין בסוכות עם קהלת. ונוהגין לומר רות בשבועות (אבודרהם). והעם נהגו שלא לברך עליהם על מקרא מגילה ולא על מקרא כתובים". הגר"א (שם) כתב שאם המגילות כתובות על קלף, יש לברך. מדוע קוראים את קהלת ושיר השירים דוקא בשבת חול המועד ולא ביום טוב? הגר"א (שם) כתב: "בשבת – שהוא יום כינופיא דאף ביום טוב הווי בשדות, כמו שכתוב בסוף ראש השנה לה ע"א". מדוע לא חוששים בנוגע למגילות אלו "שמא יעבירו ארבע אמות"? נראה שמאחר ומדובר במנהג, והנוהגים כן קוראים מגילות אלו רק בבית הכנסת, לא חששו לכך וכשם שקוראים בספר תורה.

2. רמב"ם: כדברי רבה "ודלא כרב יוסף"

הרמב"ם (הל' מגילה א, יג-יד) פסק:

אין קוראין את המגילה בשבת גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל מי שהוא בקי לקרותה ויעבירה ארבע אמות ברשות הרבים, שהכל חייבים בקריאתה ואין הכל בקיאים בקריאתה, לפיכך אם חל זמן קריאתה בשבת מקדימין וקוראין אותה קודם השבת. ...כיצד? ...חל יום חמשה עשר להיות בשבת בני כרכים מקדימין וקוראין בערב שבת שהוא יום ארבעה עשר, ובני עיירות קוראין בו ביום שהוא זמנם, ונמצאו הכל קוראין בארבעה עשר.

הרמב"ם נמק את דבריו רק על פי דברי רבה ולא הזכיר כלל את דברי רב יוסף.¹⁰ הרב מאיר הכהן מרוטנברג (הגהות מימוניות שם אות נ) כתב: "ודלא כרב יוסף דאמר מפני שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה". אכן הרמב"ם לא קשר את יום מקרא המגילה עם נתינת מתנות לאביונים, שהרי כך פסק (הל' מגילה ב, יד):

מצות יום ארבעה עשר לבני כפרים ועיירות ויום חמשה עשר לבני כרכים להיות יום שמחה ומשתה ומשלוח מנות לריעים ומתנות לאביונים, ומותר בעשיית מלאכה ואע"פ כן אין ראוי לעשות בו מלאכה, אמרו חכמים כל העושה מלאכה ביום פורים אינו רואה סימן ברכה לעולם.

בני כפרים שקדמו וקראו בשני או בחמישי **אם חלקו מעות לאביונים ביום קריאתן יצאו**, אבל השמחה והמשתה אין עושין אותה אלא ביום ארבעה עשר, ואם הקדימו לא יצאו. וסעודת פורים שעשאה בלילה לא יצא ידי חובתו.

הרב לוי בן חביב (שו"ת מהרלב"ח סי' לב) הסביר את הרמב"ם:

כתב הרמב"ם בפ"ב מה' מגילה [הל' יד] וז"ל: "בני כפרים שקדמו וקראו בשני או בחמישי אם חלקו מעות לאביונים יצאו". וצ"ע למה כתב "אם חלקו" בדיעבד, ולא אמר מחלקים? וכבר הליץ בעדו הרב בעל מגיד משנה [רמב"ם שם] שלמד כן מהמשנה (ה"ע"א) שאמרה "מותרים בהספד ובתענית ומתנות לאביונים", "משמע אבל לא חייבין אלא רשאים. ואף פירוש הברייתא כן הוא לדעתו ז"ל" עד כאן לשונו.

יש להעיר שהמגיד משנה לא השתמש במילה "דיעבד" כדי להסביר את דברי הרמב"ם שכתב "אם חלקו מתנות לאביונים ביום הכניסה יצאו". לפי הרמב"ם היום בו מחלקים מתנות עניים הוא ב"ד או בט"ו באדר. אם קראו מגילה ביום הכניסה, ונתנו מעות לאביונים ביום זה, יצאו ידי חובה ואין צורך לתת שוב, אך הרמב"ם לא התייחס לנתינה זו כמצב בדיעבד.¹¹ הרלב"ח שם המשיך להסביר את דברי הרמב"ם:

ונראה לעניות דעתי לומר עוד בטעם זה כתלמיד הדן לפני הרב, שדעת הרמב"ם היא שכיון שהברייתא הזאת הובאה בגמרא לסיועי לרב יוסף והוא חולק על רבה, דאף על גב דלאו חולק ממש הוא אלא שאינו מודה בטעמו, והוסיף יותר דנפקא מינה למקדש דליכא שבות וכדכתבו התוספות, מ"מ לדעת רבה ליכא טעמא כלל. ואם כן הברייתא נראה שחולקת עליו. ורבה ורב יוסף הלכתא כרבה.

ואי הכי אית לן למימר שסובר רבה דהאי ברייתא לאו לחיובא היא, אלא רשאים קאמר, כדקאמר במתניתין "מותרים" וכיון דלאו לכתחלה היא טעמא לא מקדמין מקרא מגילה מחמתיה קודם השבת. ואף על גב דבגמרא איתניה לסיועי לרב יוסף, איברא דהכי הוא כפי פשטא. אבל רבה אית

¹⁰ גם הר"ף (מגילה ב ע"ב בדפי הר"ף), והרא"ש (מגילה א, ה), פסקו רק את דברי רבה. ראה בדברי הרב נתנאל וייל (קרבן נתנאל שם אות פ).

¹¹ הרחבה בענין זה בשיעור ט: יום מקרא מגילה, מתנות לאביונים וסעודת פורים.

ליה האי פירוקא, וכיון דהבריתא לא הויא תיובתיה כפום האי פירושא אית לן למפסק כוותיה. זה נראה טעמו של הרמב"ם.

לפי הרלב"ח, הרמב"ם הבין שרבי יוסף לא חלק על רבה אלא שהוא אינו מודה שזה הטעם לכך שאין קוראים מגילה בשבת. אך רבה חלק על רבי יוסף, ולפיו הבריתא האומרת שיש לתת מתנות לעניים ביום קריאת המגילה היא לא הוראה מחייבת, אלא מתן אפשרות, ומאחר שבמחלוקת רבה ורבי יוסף הלכה כרבה, יש לפסוק כמותו.¹²

אמנם הרב אברהם די בוטון (לחם משנה שם) סבר שהרמב"ם פסק כך מאחר שכשניתן לחלק מתנות לעניים ביום י"ד או ביום ט"ו ואין מגבלה בשל השבת, אזי ניתן לחלק גם ביום בו הקדימו לקרוא, ואם לא נתנו אז יתנו ביום הפורים. אך כשחל ט"ו בשבת, לא ניתן לחלק בשבת רק ביום ששי בו מקדימים, ולכן אמר רבי יוסף שבשל העובדה שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה יש להקדים את הקריאה יום ששי, י"ד באדר.

אך יש להעיר שמדברי הלחם משנה משמע שאין הכרח שביום בו קוראים מגילה יתנו מתנות לעניים, אם כן ניתן לתקן שבשנה בו חל ט"ו באדר בשבת יתנו מתנות לעניים ביום ששי י"ד באדר, ואת המגילה יקראו בשבת בזמנה?

נראה להסביר את דברי הרמב"ם באופן הבא. הרמב"ם לא פסק כלל את דברי רבי יוסף בהקשר להקדמת מקרא מגילה ליום ששי כשט"ו באדר חל בשבת, מאחר שלפיו רבי יוסף לא עסק בשאלה מה היא הסיבה בגללה מקדימים את קריאת המגילה ליום ששי, אלא בתוצאה מעשית שיש להקדמה זו.

אמנם דברי רבי יוסף נזכרו בגמרא לאחר דברי רבה, ונראה שאף דבריו מתייחסים לשאלה מדוע לא קוראים מגילה בשבת, אך רבי יוסף לא אמר דבר משל עצמו. רבי יוסף רק ציטט את התוספתא כאמור בגמרא (מגילה ד ע"ב): "אמר רבי יוסף: 'מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה'". המשפט השלם בתוספתא הוא: "...אע"פ שאמרו מקדימין ולא מאחרין, קורין את המגלה וגובין ומחלקין בו ביום, שאין עניניהם של עניים נשואות אלא ליום מקרא מגילה". נוסח התוספתא בגירסה שבגמרא הוא: "הואיל ואמרו שכפרים מקדימין ליום הכניסה - גובין בו ביום ומחלקין בו ביום, מפני שעניניהם של עניים נשואות במקרא מגילה". רבי יוסף ציטט את התוספתא, אך התוספתא עצמה לא עסקה בשאלה מתי קוראים מגילה כשט"ו באדר חל בשבת. מה שנאמר בתוספתא הוא שמתנות לעניים נותנים ביום שבו קוראים מגילה. דברי רבי יוסף באו לומר שמכיון שלרבה מקדימים את קריאת המגילה ליום ששי, יש לתת מתנות לעניים ביום זה כי כך נהוג ומקובל. ציטוט הבריתא ע"י רבי יוסף, "שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה" זאת לא הסיבה בגללה מקדימים את קריאת המגילה לשבת, אלא כאמור זו התוצאה הנובעת מכך. דברי רבי יוסף הם לא נימוק נוסף מדוע לא קוראים בשבת, והם גם לא נימוק מדוע קוראים ביום חול לפני בשבת בה חל י"ד או ט"ו באדר. כוונת דבריו הם שאם לא קוראים מגילה בשבת שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים וכדברי רבה, וחכמים לא ביטלו לחלוטין את מצוות

¹² יש המפרשים שרבה ורבי יוסף חלקו במחלוקת עקרונית. כשט"ו באדר חל בשבת, הזמן הקבוע לקרוא מגילה נשאר ביום ט"ו, אך בשל חששו של רבה, מקדימים את זמן קריאת המגילה ליום ששי י"ד באדר, ואין זה נקרא זמנו, אם כי נוהגים בו כאילו הוא זמנו. לפי רבי יוסף ניתן לומר, שבשל הטעם שעניניהם של עניים נשואים למקרא מגילה, התקנה לאותה שנה היא שהזמן הקבוע הוא ביום ששי י"ד באדר ולא בשבת כלל. למחלוקת זו מספר השלכות: א. מה הדין אם יחיד בעיר מוקפת חומה שכח לקרוא מגילה ביום ששי י"ד באדר, האם קורא בשבת בט"ו? לפי רבה לא גזרו על יחיד שמא יעבירו, ולכן זהו זמנו ויכול לקרוא. לרבי יוסף אין זה זמנו ולכן לא יכול לקרוא. ב. האם בן עיר מוקפת יכול להוציא ידי חובה קריאה בן כך כשקוראים מגילה ביום ששי י"ד באדר. לרבה - אין זמנם שוה ולא יכול להוציא, לרבי יוסף יום י"ד שחל ביום ששי הוא הזמן של כולם. בשאלות אילו ואחרות דנו הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת, ד ע"ב); הרב יעקב משה חרל"פ (בית זבול, ג, סי' יז-יט); הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש, פורים, עמ' קע - קעו).

מקרא מגילה כשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת אלא הקדימו את הקריאה ללפני שבת, על כך אמר רב יוסף שגם את המתנות לאביונים יש להקדים ליום בו קוראים המגילה, כי עיניהם נשואות למקרא מגילה. במשנה (ה ע"א) נאמר שאם מקדימין לקרוא מגילה בימי הכניסה "מותרין ב...מתנות לאביונים". רב יוסף חידש שכשפורים חל בשבת והקדימו לקרוא ביום ששי, אזי חובה לתת מתנות לעניים ביום זה ולא רק מותר, כי עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה, וגם אי אפשר לתת ביום י"ד או ט"ו באדר כשהם בשבת. זאת בשונה ממקרה בו י"ד או ט"ו באדר חל ביום ששי, ואם בני הכפרים הקדימו וקראו ביום חמישי ביום הכניסה, הם יוכלו לתת מתנות לאביונים ביום ששי, ביום פורים עצמו. כך הסביר הרב לוי בן חביב (שו"ת מהרלב"ח סי' לב):

ודוקא לבני הכפרים שמקדימים ליום הכניסה, כתב הרב [הרמב"ם הל' מגילה ב, יד] "אם חלקו" משום דביום הפורים עצמו יכולין לחלק, ולפירושו דוקא רשאי להקדים ולחלק ביום הכניסה ולא חייבין. אמנם בכאן דביום החיוב עצמו שהוא ט"ו אי אפשר להם לחלק מעות, ודאי חייבים לחלק ביום קריאת המגילה.

רב יוסף היה גבאי צדקה (בבא קמא צג ע"א, ורש"י ד"ה רב יוסף), ודבריו בנוגע לכך שיש לתת מתנות לעניים ביום בו קוראים את המגילה, היו ביטוי לדאגה שעניים לא יפסידו את המתנות המיוחדות שניתנות להם בפורים.¹³ בגמרא (מגילה ז ע"א) נאמר שרב יוסף הוא זה שפירש את כוונת הפסוק בנוגע למשלוח מנות ולמתנות לאביונים:

ומתנות לאביונים. תני רב יוסף: "ומשלוח מנות איש לרעהו" (אסתר ט, כב) - שתי מנות לאיש אחד. "ומתנות לאביונים" (שם) - שתי מתנות לשני בני אדם.¹⁴

יוצא אפוא, שהרמב"ם נימק כדברי רבה את הסיבה שלא קוראים מגילה בשבת, ולא הזכיר כלל את דברי רב יוסף, כי רב יוסף לא עסק בשאלה מדוע לא קוראים מגילה בשבת, אלא הדגיש את ההשלכה שיש להקדמת הקריאה במגילה למועד מתן מתנות לאביונים.

ב. ירושלמי: עיניהם של עניים תלויות בי"ד ובט"ו באדר

בתוספתא (מגילה א, ד) נאמר: "שאינן עיניהם של עניים נשואות אלא ליום מקרא מגילה" - בזמנה בי"ד או בט"ו באדר; או ביום הכניסה בי"א - י"ג באדר. בירושלמי (מגילה א, א) נאמר אחרת:

תני בשם רבי נתן: כל החדש כשר לקריאת המגילה. מה טעמא? "והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה" אמר רבי חלבו: ובלבד עד חמשה עשר... הדא דאת אמר לקריאת המגילה, אבל לעשות סעודה אינן עושין אלא בארבעה עשר ובחמשה עשר.¹⁵

ואין מחלקין לעניים אלא בארבעה עשר ובחמשה עשר. אין עיניהם של עניים תלויות אלא בארבעה עשר ובחמשה עשר.

¹³ על רב יוסף מסופר שקבל כסף כדי לחלק לעניים (בבא קמא צג ע"א; בבא בתרא ח ע"א). רב יוסף אמר על עצמו "אנן יד עניים אנן" (בבא קמא לו ע"ב). הוא דרש פסוק שהוראתו עשית מעשי חסד (בבא מציעא ל ע"א).
¹⁴ רב יוסף אמר גם (פסחים סח ע"ב): "הכל מודים בפורים דבעינן נמי 'לכם' [=שמחה במאכל ומשתה]. מאי טעמא? 'ימי משתה ושמחה' כתיב ביה".

¹⁵ על זמן סעודת פורים כשפורים חל בשבת ומקדימים את מקרא המגילה, בהרחבה בשיעור יב: פורים משולש - זמן סעודת פורים. על האפשרות לפרוס מפה ולקדש, כשסעודת פורים היא ביום ששי, בספרי: "פורס מפה ומקדש בערב שבת ובפורים", באר יהודה - פסחים, עמ' 281-296.

לפי דברי רבי נתן ניתן לקרוא מגילה מתחילת החודש ורבי חלבו הגביל עד פורים. אבל סעודה ומתנות לאביונים רק ביום י"ד או ט"ו באדר. לא מופיע בירושלמי הנוסח שבתוספתא: "עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה", אלא מופיע: "עיניהם של עניים תלויות בארבעה עשר ובחמשה עשר", וזה לאחר שצוין שמחלקים מתנות לעניים רק בי"ד או בט"ו באדר. בירושלמי ההדגשה היא שענייהם של העניים נשואות לתאריכים של פורים בי"ד או בט"ו באדר, ולא ליום בו קראו מגילה. הביטוי הוא: "אין... אלא..." משמעו שרק בתאריכים אלו מחלקים מתנות לעניים, כי רק בהם מצפים העניים לקבל את המתנות שלהם. לפי הירושלמי גם אם הקדימו וקראו מגילה ביום הכניסה, את המתנות לעניים מחלקים בי"ד או בט"ו באדר. אמנם במשנה (ה ע"א) שנזכרה גם בירושלמי (מגילה א, ה) נאמר: "אע"פ שאמרו מקדימין ולא מאחרין, מותרין ב... מתנות לאביונים".

בירושלמי (מגילה א, ג) נאמר שמקדימים לקרוא מגילה ביום הכניסה, ולא נזכר כלל בירושלמי החשש: "שלא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים".¹⁶ עוד נאמר בירושלמי (שם ב) שמאז שקובעים חודשים ע"פ החשבון אין מצב שיום י"ד באדר יהיה בשבת:

אמר רבי יוסה: לית כאן חל להיות בשני, ולית כאן חל להיות בשבת. חל להיות בשני - צומא רבא בחד בשבא. חל להיות בשבת - צומא רבא בערובתא.

אם יום י"ד באדר יהיה ביום שני, אזי יום כיפור שאחריו יהיה ביום ראשון, ואם יום י"ד באדר יהיה בשבת, כי אז יום כיפור שאחריו יהיה ביום ששי. חכמים לא רצו שיום כיפור יהיה סמוך לשבת, כדי שלא יהיו שני ימים רצופים שלא ניתן לעשות בהם מלאכות חמורות, ולכן קבעו את לוח השנה באופן כזה שלא ייווצר מצב כזה. סתם רבי יוסי בירושלמי הוא רבי יוסי בר זבדא, שהיה אמורא ארץ ישראל בדור החמישי. זהו הזמן בו פעל הלל נשיאה שקבע את לוח השנה (רמב"ן, ספר הזכות גיטין מט ע"א; ספר המצוות, מצוות עשה קנג). אשר כל כן יתכן והוא אמר דברים אלו בעקבות תקנת הלל נשיאה, אך הוא בכל זאת התייחס גם למצב בו יום י"ד באדר חל בשבת.¹⁷

בירושלמי (מגילה ד, ג) נאמר שאם ט"ו באדר חל בשבת, אזי אין לקרוא מגילת אסתר בשבת מסיבה אחרת:

רב נחמן בר יעקב בעי: הגע בעצמך שחל ט"ו להיות בשבת, לקרות במגילת אסתר אין את יכול שאין קורין בכתבי הקודש אלא מן המנחה ולמעלן.

בירושלמי מדובר על כך שיום ט"ו באדר חל בשבת. לא נזכרת האפשרות שיום י"ד באדר יהיה בשבת. בזמן רב נחמן בר יעקב כבר קבעו חודשים על פי החשבון ולא ע"פ ראיית הלבנה על ידי עדים. בבבלי (שבת קטז ע"ב) נזכר שאין קוראים בכתבי הקדש בשבת אלא מן המנחה, אם כי לא נזכר שם שזו הסיבה לכך שאין קוראים מגילת אסתר בשבת. הטעם שתקנו לקרוא בכתובים רק משעת המנחה הוא כדי שלא לבטל את הדרשה השבועית שהיו אומרים בבוקר. מכל מקום לא נזכר בירושלמי חשש לטלטול המגילה ברשות הרבים או שהעניים יפגעו ולא יקבלו את המתנות לאביונים.

נראה שגם ע"פ הירושלמי כשפורים חל בשבת, מקדימים את מקרא המגילה וגם את מתן המתנות לעניים, אך לא מפני שענייהם נשואות למקרא מגילה כי כאמור עני העניים תלויים לי"ד או ט"ו באדר. יש להקדים ולתת להם כדי שלא יפסידו וכדי שהנותנים יקיימו את המצווה.

סיכום

¹⁶ גם בנוגע לשופר וארבעה מינים לא נזכר טעם זה בירושלמי. הרחבה בענין זה בספריי (לעיל הערה 2).

¹⁷ עוד בענין זה בשיעור יב: פורים משולש - זמן סעודת פורים, הע' 4.

כשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת, מקדימים את קריאת המגילה ליום ששי. רבה נימק את הדין ולפיו יש חשש שמא יהיה מי שירצה ללמוד מאדם בקיא את הקריאה והוא יוציא את המגילה ויטלטלה ארבע אמות בראשות הרבים. כך נימק רבה גם את בסיבה בגללה לא תוקעים בשופר בשבת ולא נוטלים ארבעה מינים בשבת. בהקשר לקריאת מגילה בשבת, אמר רב יוסף: "שעיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה".

תוספות כתבו שרב יוסף הוסיף על דברי רבה נימוק נוסף, ויש נפקא מינה ביניהם בנוגע לקריאת מגילה במקדש. לפי רבה אין חשש שיטלטלו בבית המקדש, ועל כן במקדש יקראו בשבת, ואילו לפי רב יוסף אם יקראו במקדש בשבת עניים יפסידו את המתנות. לדברינו רבה בדבריו הסביר מדוע לא קוראים בשבת, ורב יוסף הסביר שחכמים לא הסתפקו בביטול מצוות קריאת מגילה כשי"ד או ט"ו באדר חלים בשבת בשל הנימוק שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים, אלא הוסיף שחכמים קבעו לקרוא מגילה בכל זאת בימים שלפני פורים כדי שהעניים לא יפסידו את המתנות המיועדות להם.

הרמב"ם כתב רק את הנימוק שאמר רבה ולא הזכיר כלל את דברי רב יוסף. בהגהות מיימוניות כתב באופן ברור שהרמב"ם לא פסק כרב יוסף. לדברינו, הרמב"ם הבין שדברי רב יוסף צוינו בגמרא לא כנימוק נוסף מדוע לא תוקעים בשבת, אלא כאמירה יישומית בעקבות דברי רבה. מאחר שלא קוראים מגילה בשבת ומקדימים את קריאתה ליום ששי, אזי חובה להקדים גם את מתן המתנות לאביונים ליום ששי. הוא ציטט את האמור בתוספתא: "עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה". אמירה זו נזכרה בהקשר לבני הכפרים שהקדימו לקרוא בימי הכניסה, שם נאמר שמותר להקדים ולתת מתנות לאביונים גם כן ביום הכניסה כי עיניהם של עניים נשואים למקרא מגילה, אבל אפשר גם לתת מתנות לעניים בו ביום, כמו למשל כשפורים חל ביום ששי. אך רב יוסף דבר על פורים שחל בשבת, ובמצב כזה לא ניתן לתת בו ביום. הוא ציטט את דברי התוספתא כדי לומר שאם פורים חל בשבת ומקדימים את קריאת המגילה ליום ששי, חייבים לתת מתנות לאביונים ביום ששי בו קוראים המגילה, כי לא ניתן לתת להם את המתנות בשבת.

בירושלמי נאמר שמחלקים מתנות לעניים בי"ד או בט"ו באדר בלבד, כי עיניהם של העניים תלויות לקבל את המתנות רק בימים אלו. גם כשהקדימו וקראו בימי הכניסה, את המתנות לעניים יתנו בימי הפורים. אמנם מותר לתת מתנות לעניים כבר בימי בכניסה. אך כשפורים חל בשבת ומקדימים את מקרא המגילה ליום ששי, אזי גם את מתן המתנות לאביונים מקדימים.